

Марія Володимирівна ЛОГВІНОВА,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри судочинства Юридичного інституту
Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ),
e-mail: logvina@pu.if.ua

УДК 347.64

ВИМОГИ ЩОДО ОСІБ, ЯКІ МОЖУТЬ БУТИ ПАТРОНАТНИМИ ВИХОВАТЕЛЯМИ: ПИТАННЯ ДО ЗАКОНОДАВЧОГО ПІДХОДУ

Досліджено оновлене законодавче бачення розвитку інституту патронату над дитиною. Надано характеристику чинного правового регулювання вимог до особи патронатного вихователя з проектом нормативно-правового акта, розробка якого передбачена ч. 7 ст. 252 Сімейного кодексу України. Ключовими і водночас дискусійними вимогами, які висувуються до особи патронатного вихователя, є статус сімейної особи та наявність у неї вищої освіти в галузі соціальної роботи, освіти, охорони здоров'я, соціальних та поведінкових наук. Висловлена думка про доцільність узгодження законодавцем вищезазначених вимог з європейською практикою фостерного виховання та сучасними реаліями життя. Перед законодавцем стоїть проблема чіткості в розумінні пріоритетів патронатного вихователя — реалізація особою права на сім'ю чи права на працю (підприємницьку діяльність). Констатовано відсутність нормативного регулювання вичерпного переліку осіб, які не можуть бути патронатними вихователями. Запропоновано відмовитися від однакового підходу до нормативного переліку осіб, які не можуть бути усиновлювачами, патронатними вихователями, опікунами, піклувальниками, в контексті ст. 212 Сімейного кодексу України (особи, які не можуть бути усиновлювачами).

Ключові слова: патронат над дитиною, патронатний вихователь, фостерне виховання.

Донедавна інститут патронату в сімейному праві викликав значну кількість питань до його природи та законодавчого регулювання як у науковців, так і практичних працівників. Неодноразово висловлювалися пропозиції відмови від патронату, оскільки не вбачалось особливої його відмінності від таких форм влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, як опіка, піклування, прийомна сім'я. Крім того, наукові доробки таких авторів, як Н. А. Аблятіпова, О. І. Карпенко, У. В. Кмецінська, Л. В. Лешанич, Т. М. Макійчук, Д. О. Маріц, О. В. Оніщенко, Ю. Ю. Черновалюк, С. Я. Фурса, С. І. Шимон, І. А. Яніцька, констатували необхідність вирішення питань місця патронату над дітьми в системі законодавства, вимог щодо особи патронатного вихователя, правового статусу учасників правовідносин у сфері патронату, правової природи договору про патронат (в тому числі його форми, змісту, суб'єктного складу), фінансування патронатних вихователів тощо.

На сьогодні більшість вищевказаних питань поступово знаходить вирішення у зв'язку із зміною законодавчого підходу до розуміння патронату над дітьми.

Так, першим кроком на шляху трансформації інституту патронату стало розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року» від 23 листопада 2015 р. № 1393-р [1], відповідно до якого одним із очікуваних заходів, строк виконання якого визначено на IV квартал 2017 р., є забезпечення запобігання соціальному сирітству та інституціоналізації дітей шляхом розроблення та подання на розгляд Кабінету Міністрів України законопроекту про внесення змін до Сімейного кодексу України і прийняття нормативно-правового акта щодо запровадження патронату над дітьми та послуг із сімейного патронату як альтернативи послугам притулку, центрів соціально-психологічної реабілітації, інтернатів.

Наступним кроком було прийняття Верховною Радою України Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми» 26 січня 2016 р. № 936-VIII [2], яким передбачено здійснення заходів щодо запровадження послуги патронату над дитиною в рамках експерименту протягом 2016–2018 років.

У результаті прийнятого Закону гл. 20 СК України «Патронат над дитиною» повністю змінює своє змістове навантаження, в тому числі законодавець визначається в питанні вимог стосовно особи патронатного вихователя.

Так, згідно з ч. 3 ст. 252 СК України патронатний вихователь — це особа, яка за участю членів сім'ї надає послуги з догляду, виховання та реабілітації дитини у своїй сім'ї. При цьому сім'я патронатного вихователя — це сім'я, в якій за згоди всіх її членів повнолітня особа.

яка пройшла спеціальний курс підготовки, виконує обов'язки патронатного вихователя на професійній основі.

Як вбачається з вищенаведеного, законодавець чітко пов'язує діяльність патронатного вихователя з членами його сім'ї.

У цьому контексті варто зауважити, що норми сімейного законодавства щодо регулювання форм влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, менш «суворі» у питанні сімейного статусу осіб, які можуть бути батьками-вихователями. Так, Постанова Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 р. № 564 «Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу» [3] під дитячим будинком сімейного типу розуміє окрему сім'ю, яка створюється за бажанням подружжя або окремої особи, що не перебуває у шлюбі (виділено автором — *М. Л.*), які беруть на виховання та спільне проживання не менш як 5 дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. При цьому якщо кандидати у батьки-вихователі є подружжям, то вони подають до районної, районної у містах Києві та Севастополі держадміністрації, виконавчого комітету міської ради (міст республіканського значення Автономної Республіки Крим і міст обласного значення) копію свідоцтва про шлюб (п. 18).

Постанова Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 р. № 565 «Про затвердження Положення про прийомну сім'ю» [4] визначає прийомну сім'ю як сім'ю або окрему особу, яка не перебуває у шлюбі (виділено автором — *М. Л.*), що добровільно за плату взяла на виховання та спільне проживання від одного до чотирьох дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Натомість у п. 14 Положення зазначено, що до документів, які подають кандидати до органу, який приймає рішення про створення прийомної сім'ї, обов'язково подається копія свідоцтва про шлюб. Таким чином, юридично особа, яка не перебуває у шлюбі, має можливість утворити прийомну сім'ю, але фактично таку сім'ю може утворити подружжя, оскільки в іншому випадку райдержадміністрація (виконавчий комітет міської ради) може відмовити заявнику з формальних підстав — відсутності серед документів копії свідоцтва про шлюб. Проте загальна позиція законодавця, що права члена сім'ї має одинока особа, яка регламентована в п. 3 ст. 3 СК України, в Положенні про прийомну сім'ю дотримана.

Підсумовуючи сказане, відзначаємо, що патронатний вихователь розглядається законодавцем:

— або виключно як особа, яка надає послуги щодо створення дитині умов для навчання та розвитку і яка відповідно не має потреби в реалізації права на сім'ю, тому що вона таку вже має, але прагне реалізувати право на працю;

— або про положення п. 3 ст. 3 СК України відверто забули.

Зрештою, навіть якщо припустити, що патронат не пов'язується з виникненням сімейних відносин, то одинокую особу, мабуть, не варто позбавляти можливості реалізувати своє право на працю шляхом надання послуг сімейного патронату. До того ж, відповідно до ст. 252

СК України патронатний вихователь зараховується на роботу за трудовим договором до бюджетної установи соціального захисту населення за визначенням відповідно місцевої державної адміністрації або місцевої ради. Фактично патронатний вихователь розглядається унікальною для України професією, яка, щоправда, ще не відображена в державному класифікаторі професій.

До речі, в Австрії, Італії, Нідерландах, Фінляндії, Швеції фостерний вихователь — це не професія. Фостерні вихователі отримують за свою роботу винагороду, яка становить не оподатковувану податком суму компенсації витрат на утримання дитини та оподатковувану допомогу батькам [5, с. 69–70].

В Угорщині надання послуг фостерного виховання розглядається як можливість заняття підприємницькою діяльністю (держава дозволила надавати приватні послуги фостерного виховання). При цьому фостерними батьками можуть бути як сімейна пара, яка має власних дітей або бездітна, так і особа, яка не перебуває у шлюбі (виділено автором — *М. Л.*) [5, с. 62].

Таким чином, однією з основних вимог, що пред'являється до особи патронатного вихователя, є статус одруженої особи. Звісно, такий однозначний висновок не випливає з аналізу ч.ч. 1–3 ст. 252 СК України. Проте він чітко прописаний у п. 10 проекту Положення про патронат над дитиною, розробленого на виконання ч. 7 ст. 252 СК України Міністерством соціальної політики України у вигляді постанови Кабінету Міністрів України «Про проведення експерименту із здійснення патронату над дитиною» (неофіційний текст від 10 березня 2016 р.) [6]. Відповідно до проектної норми патронатними вихователями можуть бути громадяни України, які перебувають у зареєстрованому шлюбі. При цьому кандидати в патронатні вихователі подають до соціального закладу за місцем їх проживання низку чітко визначених документів, серед яких обов'язковою є копія свідоцтва про шлюб. Правда, заради об'єктивності варто зауважити, що на практиці в межах проекту МБО БФ «СОС Дитячі містечка України» сім'ї короткотермінового влаштування дитини склалися з однієї особи патронатного вихователя, як правило, одинокої жінки [7].

Щодо інших вимог до особи патронатного вихователя, то ч. 4 ст. 252 СК України йде від зворотного — відсилає до ст. 212 СК України (особи, які не можуть бути усиновлювачами). Фактично законодавець у питанні перешкод на шляху реалізації наміру оформлення патронату над дитиною статус кандидатів у патронатні вихователі прирівнює до статусу кандидатів в усиновлювачі. Аналогічний алгоритм законодавець застосовує й для осіб, які не можуть бути опікунами, піклувальниками дитини (ч. 3 ст. 244 СК України), прийомними батьками (ч. 3 ст. 256^а СК України), батьками-вихователями (ч. 3 ст. 256^б СК України). У цьому контексті варто зауважити, що чіткість у переліку характеристик, яким не мають відповідати особи, що виявили намір влаштувати долю дитини, занадто категорична і певною мірою несистемна з огляду на такі міркування.

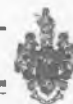

По-перше, єдиний підхід до осіб-кандидатів у плані забороняючих характеристик до різних за своєю правовою природою форм влаштування дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, не дозволяє говорити про самостійність цих правових інституцій. Навпаки, такий підхід наводить на роздуми про необхідність впровадження єдиного інституту, наприклад, фостерного виховання з врегулюванням його різновидів, але принциповою тотожністю в питанні осіб, які можуть бути фостерними вихователями.

По-друге, традиційно вважається, що сімейними формами виховання дітей є усиновлення, патронат, опіка, піклування, прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу, які відрізняються між собою правовими наслідками, що настають для їх учасників. При цьому усиновлення відрізняється від інших форм сімейного виховання дитини тотожністю взаємних особистих немайнових та майнових прав усиновленої дитини та усиновлювачів (у тому числі родичами за походженням) правовому статусу рідних дітей та батьків. Тому вимоги до кандидатів в усиновлювачі, природно, повинні бути жорсткіші. Згідно з нормами СК України вони такими і є, проте дивує факт наявності в законі можливості визнання усиновлення недійсним, скасування усиновлення, позбавлення усиновлювачів батьківських прав як санкції за неналежне виконання останніми батьківських прав та обов'язків. На наше переконання, детальне врегулювання вимог до осіб-кандидатів в усиновлювачі мало б знімати питання про застосування в майбутньому до них санкцій за негативні прояви їх поведінки стосовно дитини. Оскільки неможливо гарантувати, що рідна дитина не народиться в батьків, які зловживають наркотичними засобами, або визнані в судовому порядку обмежено дієздатними, або не мають постійного місця проживання, але суд повинен гарантувати, що усиновлювачами виступатимуть особи, інтереси яких не будуть суперечити інтересам усиновленої дитини.

У цьому контексті доцільно зауважити, що стосовно патронатних вихователів можна «зняти» деякі перестороги, закріплені ст. 212 СК України. Зокрема варто подумати над такою пересторогою, як постійний зарібок (дохід) патронатного вихователя. Так, проектом Положення про патронат передбачається, що патронатний вихователь не може поєднувати покладені на нього обов'язки з іншою трудовою діяльністю. При цьому в житті до прийняття рішення стати патронатним вихователем особа могла здобувати педагогічну освіту і перебувати на утриманні своєї сім'ї (тобто в майбутньому — сім'ї патронатного вихователя). На нашу думку, така вимога мала б стосуватися швидше помічників патронатного вихователя.

По-третє, видається на часі необхідність проведення законодавцем ревізії норм Сімейного кодексу і відомчих документів, що регулюють питання створення і функціонування прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу. Відомчі вимоги до осіб, які не можуть бути прийомними батьками, батьками-вихователями, певним чином відрізняються від

вимог, закріплених у ст. 212 СК України. Зрештою, чи є доцільним дублювання одних і тих самих норм в актах різної юридичної сили?

Щодо вимог до осіб патронатних вихователів проект Положення про патронат над дитиною у п. 10 зазначає, що патронатні вихователі повинні мати вищу освіту в галузі соціальної роботи, освіти, охорони здоров'я, соціальних та поведінкових наук і досвід виховання дітей у сім'ї.

Таким чином, законодавець на майбутню перспективу патронатний догляд, виховання та реабілітацію дитини пов'язує із здійсненням професійної діяльності патронатного вихователя.

Ми не ставимо під сумнів підхід законодавця до професіоналізму патронатного вихователя, але змушені констатувати, що законодавство більшості європейських держав не передбачає як одну з вимог до фостерного вихователя наявність вищої освіти. Наголос робиться на іншому. Наприклад, в Угорщині фостерні сім'ї поділяються на традиційні та професійні. Особливість професійних фостерних сімей полягає в тому, що вони, на відміну від традиційних, крім заробітної плати, отримують ще й пенсію (це пов'язано із тим, що професійний фостерний вихователь — професія).

Швецьке законодавство також не висуває будь-яких вимог щодо наявності у фостерних батьків певної освіти, крім випадків, коли вони беруть на виховання дітей з певними відхиленнями [5, с. 70].

Постанова Ради Міністрів Республіки Білорусь «Про затвердження Положення про патронатне виховання» від 28 червня 2012 р. № 596 визначає, що патронатними вихователями можуть бути дієздатні громадяни обох статей, та прописує винятки із цього загального правила [8].

Натомість наказ Міністра освіти і науки Республіки Казахстан від 16 січня 2015 р. № 14 «Про затвердження Положення про патронатне виховання» в п. 9 положення передбачає як одну із вимог до осіб, які хочуть бути патронатними вихователями, крім повноліття, наявність педагогічної освіти [9].

Свого часу Т. М. Макійчук наголошувала, що вимоги до віку патронатних вихователів, стану здоров'я, житлових умов та особистих характеристик повинні бути такими, як і для кандидатів у прийомні батьки та батьки-вихователі, однак менш жорсткими, ніж для кандидатів в усиновлювачі (що фактично має місце в сучасному законодавчому підході), але жорсткішими, ніж для опікунів (підклувальників) [10].

С. Я. Фурса відзначає, що недаремно в законодавстві не встановлено вимог до освіти патронатного вихователя, оскільки дитина має виховуватися приблизно як дитина у звичайній сім'ї, а не замінювати реальні сімейні відносини постійним контролем з боку вихователя або формально дипломом [11, с. 663].

Натомість для батьків-вихователів прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу вимога щодо наявності в них певної освіти в нормативних актах України не прописана.

У цьому контексті варто висловити сподівання, що законодавець ще раз повернеться до проектної норми. І тут можливі дві позиції. Перша позиція обумовлена метою патронату над дитиною — або надання останній професійної допомоги певного профілю (наприклад, медиком — для дітей, які мають серйозні фізичні вади, хронічні захворювання, гепатити, ВІЛ-статус; педагогом, психологом — для дітей, які мають емоційні, психологічні проблеми) і такий патронат буде розглядатися як професійний чи спеціалізований; або забезпечення соціальної підтримки та благополуччя дитини, з огляду на скрутне становище її біологічних батьків. При цьому існування цих двох підтипів патронатної сім'ї на майбутнє є логічним з врахуванням інтересів дитини, яка потребує тимчасового догляду та реабілітації.

Друга позиція передбачає відмову від обов'язкової наявності спеціальної освіти для патронатних вихователів. Не слід забувати, що патронатні вихователі, перш ніж приступити до виконання покладених на них державою завдань, обов'язково проходять навчання за спеціальною програмою, затвердженою Мінсоцполітики. При цьому впродовж усього часу перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя планується постійний її супровід соціальним закладом¹, працівниками освіти та медичним персоналом. Така командна робота патронатного вихователя та вузькопрофільних фахівців дозволить впоратися зі страхами та проблемами, які виникатимуть у роботі сім'ї патронатного вихователя, без наявності в останнього вищої спеціальної освіти.

Як вбачається з вищезазначеного, законодавець висловив своє досить конкретне бачення особи патронатного вихователя. Постає питання, чи сприйме таке бачення громадськість, адже «завищені» вимоги до кандидатів у патронатні вихователі навряд чи сприятимуть популяризації надання такої послуги, з однієї сторони, та готовності з формальних підстав бути патронатними вихователями — з іншої.

У цьому контексті варто зауважити, що, навіть за умови відповідності всім вимогам кандидата в патронатні вихователі, слід враховувати думку інших членів сім'ї, в яку входить стороння дитина. Адже помічники патронатного вихователя, якими відповідно до проекту Положення про патронат над дитиною є чоловік/дружина патронатного вихователя чи інший дорослий член його сім'ї, який пройшов спеціальний курс підготовки, може в будь-який момент відмовитися від такої діяльності, усвідомивши складність розмежування побуту реальної (читайте — своєї, рідної) сім'ї та праці цієї сім'ї для чужої дитини. І в цій, можливо, егоїстичній поведінці помічника патронатного вихователя немає нічого чи то поганого, чи то засудливого. Тут слід дивитися, так би мовити, глибше: якщо патронатний вихователь як дипломований спеціаліст надає послуги патронату в межах своєї професійної діяльності, то, можливо, вітчизняному законодавцю слід переглянути підхід щодо вимог до такої особи. Може не слід прив'язувати

¹ Міський, районний, районний у містах центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

діяльність патронатного вихователя до сім'ї, можливо, слід дозволити бути патронатним вихователем самотній особі, яка таким способом здійснюватиме підприємницьку чи то трудову діяльність? Може, слід дослідити та адаптувати досвід Республіки Молдова, в якій патронатним вихователем є працівник Служби патронатного виховання, що забезпечує догляд і виховання дитини в своєму будинку на певний строк [12]. Вбачається, що питання залишається відкритим для обговорення.

Крім того, без сумніву, доречною є відмова законодавця від однакового підходу до нормативного переліку осіб, які не можуть бути усиновлювачами, патронатними вихователями, опікунами, піклувальниками, прийомними батьками, батьками-вихователями. Вимоги ст. 212 СК України доцільно застосовувати виключно до кандидатів в усиновлювачі. Щодо патронатних вихователів цілком реальною є можливість розробки як позитивних передумов (хто може бути патронатним вихователем), так і негативних перешкод (хто не може бути патронатним вихователем) на шляху реалізації права на патронат.

Список використаних джерел

1. Про затвердження плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.11.2015 р. № 1393-р [Електронний ресурс] / Урядовий портал. — URL : <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=248740679>.
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми : Закон України від 26.01.2016 р. № 936-VIII [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. Законодавство України. — URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/936-19>.
3. Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу : постанова Кабінету Міністрів України від 26.04.2002 р. № 564 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. Законодавство України. — URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/564-2002-%D0%BF>.
4. Про затвердження Положення про прийомну сім'ю : постанова Кабінету Міністрів України від 26.04.2002 р. № 565 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. Законодавство України. — URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/565-2002-%D0%BF>.
5. Лешанич, Л. В. Правове регулювання квазісімейної форми виховання дітей [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Лешанич Леся Вікторівна. — Ужгород, 2015. — 205 арк.
6. Про проведення експерименту із здійснення патронату над дитиною : Проект постанови Кабінету Міністрів України [Електронний ресурс] / Інформаційне агентство «ЛІГА:ЗАКОН». — URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/NT2260.html.
7. Андрухович, О. Будні патронатного вихователя — як вони є [Електронний ресурс] / Олена Андрухович ; SOS Дитячі містечка — Україні. — URL : http://sos-ukraine.org/ua/about_us/novynu_companiyi/?id=21.
8. Об утверждении Положения об патронатном воспитании : постановление Совета Министров Республики Беларусь от 28.06.2012 г. № 596

- [Электронный ресурс] / Совет Министров Республики Беларусь. — URL : <http://www.government.by/upload/docs/file01b164ef78f50c26.PDF>.
9. Об утверждении Положения об патронатном воспитании : приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 16.01.2015 г. № 14 [Электронный ресурс] / Tengrinews.kz. — URL : https://tengrinews.kz/zakon/pravitelstvo_respubliki_kazahstan_premier_ministr_rk/obpazovanie/id-V15H0010285.
10. *Макійчук, Т. М.* Патронат як одна з форм сучасного підходу до розв'язання проблем улаштування дітей, що залишилися без піклування батьків [Текст] / Т. М. Макійчук // Віче. — 2009. — № 6. — С. 24–26.
11. Семейный кодекс України : Науково-практичний коментар [Текст] / за ред. С. Я. Фурси. — К. : Видавець Фурса С. Я.: КНТ, 2008. — 1248 с.
12. Об утверждении Рамочного положения об организации и функционировании Службы патронатного воспитания и минимальных стандартов качества : постановление Правительства Республики Молдова от 17.09.2014 г. № 760 [Электронный ресурс] / Ministerul Justitiei. — URL : <http://lex.justice.md/ru/354816>.

Надійшла до редакції 12.05.2016

Логвинова М. В. Требования к лицам, которые могут быть патронатными воспитателями: вопросы к законодательному подходу

Исследовано обновленное законодательное видение развития института патроната над ребенком. Охарактеризовано действующее правовое регулирование требований к лицу патронатного воспитателя с проектом нормативно-правового акта, разработка которого предусмотрена ч. 7 ст. 252 Семейного кодекса Украины. Ключевыми и одновременно дискуссионными требованиями, предъявляемыми к лицу патронатного воспитателя, является статус семейного лица и наличие у него высшего образования в области социальной работы, образования, здравоохранения, социальных и поведенческих наук. Высказано мнение о целесообразности согласования законодателем вышеуказанных требований с европейской практикой фостерного воспитания и современными реалиями жизни. Перед законодателем стоит проблема четкости в понимании приоритетов патронатного воспитателя — реализация лицом права на семью или права на труд (предпринимательскую деятельность). Констатировано отсутствие нормативного регулирования исчерпывающего перечня лиц, которые не могут быть патронатным воспитателем. Предложено отказаться от одинакового подхода к нормативному перечню лиц, которые не могут быть усыновителями, патронатными воспитателями, опекунами, попечителями, в контексте ст. 212 Семейного кодекса Украины (лица, которые не могут быть усыновителями).

Ключевые слова: патронат над ребенком, патронатный воспитатель, фостерное воспитание.

16